

Ten geleide

De zilvermeeuw is een vogelsoort die bij velen weerstand oproept. Weerstand die hoofdzakelijk gevoed is door vooroordelen, maar van een slecht imago kom je moeilijk af. Op de website van Natuurmuseum Ecomare op Texel, een instelling waar natuureducatie hoog in het vaandel staat, wordt de toon al meteen gezet: 'Met zijn felle, gele ogen ziet de zilvermeeuw er venijnig uit. Zijn ronduit brutale gedrag draagt nog eens bij aan dit slechte imago. Ze stelen zonder schaamte het broodje uit je hand en ze worden gezien als rovers van jonge dieren en eieren.' Zeker, in vervolgzinnen wordt nog geprobeerd om iets goed te maken, bijvoorbeeld dat ze gevallen ijsjes en patat opruimen, maar die poging is halfslachtig. Venijnig, brutaal en zonder schaamte. Vooral dat laatste is interessant. Waar zou de zilvermeeuw zich voor moeten schamen?

De natuurliefhebber Jan Drijver schreef in 1934 een boek over de vogels van Texel en daarin vinden we een speciaal hoofdstuk: 'Meeuwen en hun wandaden'. De groeiende meeuwenpopulaties waren ook toen al velen een doorn in het oog en Drijver was slechts een exponent van wat een landelijke teneur genoemd mag worden. De meeuwenbestrijding die volgde was ongekend intensief, maar... tevergeefs. Zilvermeeuwen zijn cultuurvolgers die de mogelijkheden benutten die wij ze bieden. Zij hebben nu ook onze steden ontdekt als geschikt broedgebied, maar pas nadat we ze zelf uit onze duingebieden verdreven hadden. De huidige 'meeuwenoverlast' wordt gezien als een gevaar voor de volksgezondheid. Als we ergens last van hebben, dan vergroten we problemen immers graag uit. Dit boek kan worden gezien als een poging om het verwrongen beeld dat we van de zilvermeeuw hebben wat te nuanceren, maar dat was niet de reden om het te schrijven. De zilvermeeuw is een talrijk voorkomende, inheemse, goed zichtbare en daardoor goed te bestuderen kustvogel die gerust 'typisch' voor het huidige Nederlandse landschap genoemd mag worden. Met dit boek wil ik wel proberen om

de vooroordelen weg te nemen, door een evenwichtiger beeld van de zilverbmeeuw te schetsen aan de hand van recent veldonderzoek binnen een historische context.

Waar begin je met zo'n verhaal? 'Begin at the beginning,' the King said, very gravely, 'and go on till you come to the end: then stop.'¹ Maar omdat we te maken hebben met een levens*cyclus*, vloeien begin en einde in elkaar over. Als we over inheemse diersoorten spreken, soorten die in een land thuishoren, hebben we het over dieren die zich daar voortplanten, niet over toevallige gasten en doortrekkers. Ook al duurt het broedseizoen van vogels hooguit enkele maanden, toch is deze tijd klaarblijkelijk van fundamentele betekenis dan de rest van het jaar. Voor dit boek werden daarom drie verhaallijnen, drie sporen, rondom het broedseizoen van de zilverbmeeuw vervlochten. In het eerste spoor wordt het recente meeuwenonderzoek op Texel beschreven aan de hand van dagboeknotities. De anekdotes en de ten tonele verschijnende personen zijn geplaatst binnen de chronologie van vlak voor de aankomst van de broedvogels in de kolonie tot aan hun vertrek naar de wintergebieden.

In het tweede spoor worden deze observaties in een context van wetenschappelijk onderzoek geplaatst. Nadrukkelijk heb ik geprobeerd het leesbaar te houden: geen tabellen en grafieken, er is immers voldoende vakliteratuur beschikbaar. Maar waarom zou je de eieren opmeten of de groei van kuikens willen volgen? Wat maakt het uit hoeveel jongen er uitvliegen en uit welk ei? Waarom doe je sowieso onderzoek aan vogels? Wat is er zoal ontdekt in de loop der jaren? In dit deel hoop ik duidelijk te maken waar veldonderzoek toe leidt en waarvoor al die gegevens nodig zijn.

Het derde spoor volgt de zilverbmeeuw in ons land door de eeuwen heen: de bescherming, de bestrijding, onze consumptiemaatschappij, de overlast en hoe wij daar als mensen op reageren. Een historische context dus. Geen cirkel, maar een overzicht in chronologische volgorde vanaf 1900, met daarna een klein stapje terug in de tijd, tot aan de huidige situatie en met een blik in de toekomst.

Dwars door het boek heen volgen we enkele bijzondere meeuwen, in de vorm van kleine biografietjes. Bijzonder? Vermoedelijk niet, zo zijn zilverbmeeuwen nu eenmaal. Toch zou het zomaar kunnen zijn dat deze soapachtige beschrijvingen verbazing wekken.

Overspel, doodslag, partnertrouw, plaatstrouw, specialisatie, kanibalisme... Het is slechts een greep uit de observaties die ik kon doen door individuele vogels jarenlang te volgen.

Door twaalf jaar achtereen systematisch door dezelfde kolonie te lopen heb ik individuele vogels als persoonlijkheden leren kennen. Ik hoef hun ringen niet te lezen om te weten wie ze zijn, waar ze staan, hoe ze op mij reageren of me juist compleet negeren. Deze kennismaking was wederzijds; veel meeuwen weten precies wie ik ben, wanneer ik kom, wat ik kom doen, maar vooral dat ik ook weer wegga. Elke dag weer in het hoogseizoen. Ik heb zilvermeeuwen leren kennen als conservatieve vogels: gewoontedieren, elk individu met een beperkt programma en een beperkt scala aan mogelijkheden. Opportunistisch? Misschien als soort, maar individuen hebben een kleine actieradius rond vaste plekken, een beperkte voedselkeuze, vliegen meestal langs dezelfde routes en broeden en overwinteren steeds maar weer in dezelfde gebieden. Als de meeuwen zouden nadenken, dan zouden ze van mij vermoedelijk precies hetzelfde vinden. Steeds weer op dezelfde uren van de dag, dezelfde handelingen, dezelfde ondergescheten hoed, dezelfde wandeling door het terrein. Hun terrein. Ik hoef maar een keer op een ander tijdstip te komen of in een andere outfit en er breekt paniek uit onder de meeuwen. Verandering van spijs... geeft onrust!

Texel, winter 2017

20 december – Het is een grijze dag. Zoals zo vaak de laatste jaren is er van sneeuw en ijs geen sprake, maar guur is het. Vanaf de parkeerplaats bij strandpaviljoen Paal 9 aan de Hoornderslag op Texel is het een korte wandeling langs de duinen naar een klein ijzeren hek, waar een doorgang is in het schrikdraad. Dat hek is alleen 's winters open, want dan is het achterliggende duingebied vrij toegankelijk. Een smal pad, weinig meer dan een ingesleten bandenspoor, leidt omhoog de duinen in. Al snel is er een scherpe bocht naar links, dan naar rechts en vervolgens gaat het omlaag naar een brede duinvallei. Op een duintop staat een jonge Schotse hooglander stoomwolken te produceren. Tussen de duintjes staat de rest van de kudde, half verscholen. Het is doodstil, de koeien staan bewegingloos, geen vogels. Op het pad ligt een dood konijn, verdroogd en aan flarden geten. Een havikenprooi van maanden geleden. In het vochtige zand zijn de prenten van een kat zichtbaar. Het duurt niet lang of twee zwarte kraaien melden zich. Hun krassende roep geldt als waarschuwing: denk niet dat je niet gezien bent. Een merel vlucht schel alarmerend een vlierbosje in. Daarna is alles weer stil. Na ongeveer een kilometer lopen is er een keuzemogelijkheid: rechtdoor, of rechtsaf en steil omhoog. Het pad omhoog leidt over de weelderig met bramen en vlieren begroeide stuifdijk, voorbij een bordje NATUURRESERVAAT. Geen toegang dus, ook nu niet. Toch omhoog, want daar achter die duinrichel ligt de Kelderhuispolder, een door stuifdijken omringde vallei, enkele tientallen jaren geleden aangelegd door een Rijkswaterstaatingenieur met de naam Kelderhuis. Niet te verwarren met ingenieur Kreeft, die is van een poldertje verderop.

De Kelderhuispolder is afwisselend begroeid met helmgras en vlierstuiken. Hier en daar zijn groene plekken met kort afgegraasd gras. Er vliegt een buizerd over maar verder is er niets te zien. Achter een steile duinrichel die we de Sea Dunes noemen is de zee nog juist hoorbaar. Een gebiedje met een Engelse naam, het resultaat van een

eerste veldwerkseizoen samen met een Amerikaanse studente, Vicky Hunt. De voertaal werd Engels. Dat was in april 2006, toen de Kelderhuispolder veranderde van een anonieme duinvallei in een bekend onderzoeksgebied. Een onderzoeksgebied voor wat? Het is nu moeilijk voorstelbaar wat er 's zomers in deze uitgestorven vallei allemaal te zien is. Af en toe roept er een eenzame koolmees, maar verder lijkt het gebied volkomen verlaten. Toch zijn er sporen zichtbaar die aanwijzingen geven. De kale stukken gras blijken bedekt te zijn met blauwe scherven: gekraakte mosselen. Hier en daar liggen splinters van een ander schelpdier, de Amerikaanse zwaardschede, en witte en roze krabbenscharen. Midden op het pad een paar botjes van kippenvleugels. Half verstopt in een pol gras de verpakking van een Aro Gelderse Kookworst, 500 g. Bewaaradvies bij maximaal 7°C; dat zit vandaag in elk geval wel goed. Stille getuigen van een elk jaar weer terugkerend spektakel: het zijn voedselresten van de duizenden zilvermeeuwen die hier 's zomers broeden. Sinds 2006 wordt hier vanuit het Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ) aan de zilvermeeuw onderzoek gedaan.¹ Maar nu? Niemand thuis, geen meeuw te bekennen.

Via de Sea Dunes loop ik door naar De Hors, een uitgestrekte strandvlakte aan de zuidpunt van Texel. Nevelige horizon, een grijze zee en een zwakke branding. Geen mens op het strand. Het is laagwater en de strekdammen zijn drooggevallen. Op een van die dammen staan twintig zilvermeeuwen rustig te peuteren aan de aangegroeide mosselen. De schelpdieren zitten stevig aan de stenen vast, maar de meeuwen hebben geen haast en trekken net zolang aan de schelpjes tot ze losbreken. Bijna alle zilvermeeuwen hebben een zwaar gestreepte winterkop. Geen ringen om hun poten, geen bekende exemplaren dus.

Wintermeeuwen – In Nederland komen zo'n 22 soorten meeuwen voor, maar de meeste daarvan zijn zeldzaam (dwaalgasten). De zilvermeeuw, met een lichaamsgewicht van ongeveer een kilo en een spanwijdte van zo'n anderhalve meter, is na de grote mantelmeeuw de grootste in ons land broedende meeuw. Volwassen vogels hebben een licht zilvergrijze rug en bovenzvleugel, de vleugelpunten zijn

zwart met witte vlekjes, de poten zijn roze, de stevige snavel is heldergeel met een rode vlek aan de top, de kop is wit, de oogring geel, de iris lichtgeel. En dan zijn er nog een aantal jeugdkleden, van helemaal bruin naar steeds witter, en zomer- en winterkleden. Ik raad hun die benieuwd zijn wat de zilvermeeuw uiterlijk onderscheidt van andere meeuwen aan om een praktische veldgids te raadplegen. Het zal dan snel duidelijk worden dat een juiste determinatie lang niet altijd eenvoudig is. Veel Nederlanders zien zelfs geen enkel verschil met willekeurig welke andere meeuwensoort dan ook en daarom wordt in de volksmond meestal gesproken over ‘zeemeeuw’ of gewoon over ‘meeuw’.

De zilvermeeuw is het hele jaar door algemeen in ons land, maar weinigen realiseren zich dat we in de winter tegen andere vogels aankijken dan ’s zomers. In augustus en september, als de kolonies leeglopen, blijven zilvermeeuwen eerst nog wat in de omgeving rondhangen om dan, in de loop van de herfst, naar het zuiden op te schuiven. Niet ver, hooguit enkele honderden kilometers, maar wel weg van hun broedgebieden. Dat er in de winter rondom die verlaten kolonies toch nog volop zilvermeeuwen zijn, komt doordat onze vogels vervangen worden door exemplaren afkomstig uit noordelijker gelegen broedgebieden. Dat is niet zo gemakkelijk te zien, want het verenkleed van die noordelijke overwinteraars verschilt maar weinig van dat van onze eigen broedvogels. Tot mijn verrassing wist Frits (A.F.J.) Portielje², een bioloog die rond 1928 in Artis het gedrag van in gevangenschap broedende zilvermeeuwen bestudeerde, al te melden dat er langs het Nederlandse strand in de winter ‘andere’ zilvermeeuwen te zien zijn:

‘Augenscheinlich wird unser Möwenbestand in den Wintermonaten aber erheblich von nordischen Brutvögeln bereichert.’³

Dat dit inderdaad zo is werd pas jaren later aangetoond. Britse onderzoekers⁴ ving van 1973 tot 1983 duizenden overwinterende zilvermeeuwen in Noord-Engeland en Schotland. Op grond van de lichaamsmaten (de ‘biometrie’) konden zij de aanwezigheid van Scandinavische broedvogels aantonen: wintergasten uit het noordoosten. De meeste Engelse zilvermeeuwen bleken naar zuidelijker

gelegen overwinteringsgebieden te zijn vertrokken. Uit de Scandinavische digitale ringatlas op internet⁵ valt op te maken dat zilvermeeuwen uit heel noordelijk Scandinavië rondom de Noordzee overwinteren. Ook bij ons. In de herfst is er sprake van een geleidelijke, bijna heimelijke wisseling van de wacht als noordelijke zilvermeeuwen openvallende plaatsen langs de kust innemen, wanneer de hier broedende vogels naar het zuiden vertrekken. Onze eigen zilvermeeuw is ‘gedeeltelijk standvogel’, een term die impliceert dat een deel van de vogels na de broedtijd niet wegtrekt, maar het jaar rond in dezelfde omgeving blijft rondhangen. Tijdens zo’n wandeling in december langs het Texelse strand is het dus goed mogelijk om enkele ‘eigen’ meeuwen aan te treffen, maar het merendeel overwintert in België, Noord-Frankrijk of in de zuidelijke provincies van ons land. Een klein aantal vertrekt naar Duitsland of Engeland.

Met het noemen van de Scandinavische ringatlas refereer ik direct aan een van de belangrijkste technieken om vogels te bestuderen: het ringonderzoek. Al eeuwen geleden groeide het vermoeden dat vogels zich over lange afstanden konden verplaatsen, al kon men zich dat maar moeilijk voorstellen. Zouden vogels echt honderden kilometers of meer wegtrekken en dan het volgende jaar weer gewoon terugkomen alsof er niets gebeurd was? De founding father van het wereldwijde ringonderzoek, de Deen Hans Christian Cornelius Mortensen⁶, bedacht aan het einde van de negentiende eeuw een manier om vogels te merken. Door genummerde metalen ringetjes aan hun poten te doen en door oproepen te plaatsen in kranten, zodat eventuele vindsters van zo’n ring de gegevens naar hem zouden opsturen, hoopte hij te ontdekken waar die vogels naartoe waren gevlogen. Zijn wilde idee, dat hij aanvankelijk alleen bij spreeuwen toepaste, werd een doorslaand succes. Sindsdien zijn wereldwijd miljoenen vogels geringd, waardoor we nu veel weten over hun trekwegen en verspreidingsgebieden. Nee, de zwaluwen groeven zich ’s winters niet in om in het voorjaar weer uit de modder te kruipen, zij trokken heen en weer naar Afrika.

Ook ik ring mijn vogels en de resultaten van dat ringwerk vormen een rode draad door dit boek. Ik ring mijn vogels niet zozeer om te kijken waar ze heen gaan in de winter, maar vooral om te zien wat ze doen in de broedtijd, met wie ze ‘het’ doen en waar ze heen gaan als

ze niet op hun nest zitten. Toen ik in 2006 mijn onderzoek in de meeuwenkolonies op Texel begon, was het van meet af aan duidelijk dat ik ze individueel moest kunnen herkennen, om zo te weten te kunnen komen waarom sommige dieren succesvol zijn en andere niet. Daarom brengen we niet alleen om de ene poot een stalen ring met een uniek nummer aan (een zogenaamde Arnhemring), maar om de andere poot ook nog een forse plastic ring met daarop een code van vier letters die op grote afstand leesbaar is. Die ‘afleesringen’ zijn van fundamentele betekenis geweest voor het meeuwenonderzoek. Mijn plastic ringen zijn groen, de inscriptie is wit en ik heb twintig letters in gebruik, zodat de meest verwarrende tekens niet samen voorkomen. Geen E, wel F, geen I, wel J en L, geen O en Q, wel D en U, niet meer de Y (behalve als eerste letter), want die lijkt zo op de V. Na de eerste letter een punt. M.AAF, K.BNR, F.ABL, ENZVOORT. Vogels met een F vooraan zijn vrouwtjes, geringd als broedvogel, een eerste letter M staat voor mannetje. Ringen die met een K beginnen zijn voor vogels die geringd werden als kuiken. In IJmuiden ringt Fred Cottaar zilverbmeeuwen met net zulke ringen, maar die hebben de Y als eerste letter. De Y van IJmuiden. Het forteiland in IJmuiden fungeert voor mij als een ‘controlekolonie’ waar verder geen onderzoek wordt gedaan. Dikwijls is het nuttig om de resultaten van het werk op Texel met gegevens uit een nabijgelegen (ongestoorde) kolonie te kunnen vergelijken.⁷

Het zijn deze groene kleurringen, de op afstand afleesbare ringen dus, die de meeste informatie opleveren. In dit boek zal veel aan individuele meeuwen gerefereerd worden en elk dier is voor iedereen herkenbaar aan zijn of haar unieke lettercode. Ik zal die codes dan gebruiken om bepaalde vogels aan te duiden.

1900-1910: zilverbmeeuwen nuttig maar bedreigd – De zilverbmeeuw is tegenwoordig één van in totaal tien soorten meeuwen die in Nederland broeden. Dat is niet altijd zo geweest; ruim honderd jaar geleden hadden we nog maar twee soorten die het bij ons wisten uit te houden: zilverbmeeuwen aan de kust en kokmeeuwen op meren en plassen in het binnenland. Herman Albarda beschrijft de zilverbmeeuw in 1897⁸ als:

‘Zeer gemeen aan de kust. Broedt, in koloniën, in de duinen.’

Baron Snouckaert van Schauburg voegt daaraan toe, in zijn *Avifauna Neerlandica* uit 1908⁹, dat die ‘koloniën’ zich hoofdzakelijk op de eilanden bevinden. Op Texel, Terschelling en Ameland broeden ‘weilige’, op Vlieland honderden, op Schiermonnikoog een vijftigtal en op Rottum ongeveer een duizendtal paren. Dit soort korte omschrijvingen is typerend voor algemene vogelsoorten in de avifauna’s uit die tijd. Avifaunisten zijn nu eenmaal meer in bijzonderheden geïnteresseerd dan in het gewone. Maar in 1900 nestelden er hooguit een paar duizend zilverbreeuwen in ons land en zo vreselijk algemeen is dat niet.

Het ging dan ook niet zo goed met de breeuwen in die tijd, de broedkolonies stonden onder druk. Snouckaert baseerde zich op een rapport dat de Duitser Otto Leege in 1906¹⁰ opstelde naar aanleiding van één enkele reis langs de Nederlandse Waddeneilanden (toen een aanzienlijk ingewikkeldere onderneming dan tegenwoordig). Hij negeerde echter een belangrijke opmerking van Leege over de zilverbreeuw op Texel:

‘Zur Rechten lassen wir den grössten Polder “Eierland” liegen, dessen Name aber heute nicht mehr berechtigt ist. Einst brüteten hier Silbermöwen und kentische Seeschwalben in ungeheuren Mengen: jetzt sind sie völlig verschwunden.’¹¹

Ook in de *Texelse Courant* van 9 november 1902 wordt een andere toon aangeslagen dan in de officiële avifauna’s:

‘En thans zoekt men in ’t voorjaar bijna tevergeefs naar het nest der Zilverbreeuw terwijl reeds sedert jaren geen legsel van de Groote Stern meer is gevonden. Welke de oorzaken zijn? Stellig in de eerste plaats de vervolging, die ze ondervinden van menschen, die een klein dadelijk voordeel dikwijls veel hoger schatten dan een aanmerkelijk grooter winst in de toekomst. Want beide diersoorten, Zilverbreeuwen en Groote Sterns, mogen tot de nuttige vogels gerekend worden, al mag alleen de eerste soort zich verheugen in de bescherming der wet.’

De zilvermeeuw was in 1902 inderdaad een beschermde soort en in een uittreksel van een Koninklijk Besluit uit 1892 lezen we waarom dat was:

‘... worden mede ten allen tijde geacht voor landbouw of houtteelt nuttig te zijn’ omdat ‘de zilvermeeuw veldmuizen eet, voorts engerlingen, enz.’

‘Nuttig’ voor de landbouw of houtteelt. Omdat zilvermeeuwen verondersteld werden schadelijk ongedierte te eten genoten zij wettelijke bescherming. De grote stern, tegenwoordig de troetelsoort van de Vereniging Natuurmonumenten waarvoor hele Waddeneilanden worden omgebouwd, at vis. Niet nuttig en daarom niet beschermd.

Rond de vorige eeuwwisseling stonden de op de grond broedende meeuwen en sterns onder zware druk vanwege het op grote schaal rapen van eieren. Sommige eierzoekers waren alleen op verse eieren uit, maar andere waren van oordeel dat ook bebroede eieren bruikbaar waren, al was het maar als varkensvoer. Ergens tussen 1900 en 1905 werd het de zilvermeeuw op Texel te machtig en verdween hij als broedvogel. Indertijd werd dat geweten aan de schietoefeningen van Defensie op het eiland, maar Jan Drijver noteerde in zijn boek over de vogels van Texel¹²:

‘ingewijden wisten wel ... dat de oorzaak alleen te zoeken was in het meedoogenloos uithalen der eieren. Maar zulke dingen hangt de bevolking, misschien uit een zeker schuldbesef, liever niet aan de groote klok.’

Daarnaast hadden kolonievogels het zwaar te verduren van een wijdverbreide plezierjacht, iets wat wij ons nu niet meer kunnen voorstellen. In landelijke kranten uit het begin van de twintigste eeuw lezen we klachten over ‘jongens’ die langs onze kust op sterns en meeuwen schoten, zoals in het *Algemeen Handelsblad* van 13 oktober 1909: